

Hristin Lalev
(Bulgaria, Sofia)

Chronological boundaries of existence and political characteristics of the Vidin domain of Shishmanovtsi

Abstract: In the following article are discussed the questions concerning the chronological limits of existence of the Vidin domain of Shishman and also the particularities in its development, leading to the establishment of precedents in the political practice in the Bulgarian lands. To this purpose, the available sources are aligned and analysed and the political circumstances in the Bulgarian lands in the end of XIII and the beginning of XIV century are considered. It is concluded that the Vidin domain established by Shishman has extremely long political life, which continues about 50 years. It is noted that this political formation is one of the few separate domains in the Bulgarian lands in which we have the transfer of authority by inheritance and formation of its own dynastic line.

Keywords: Vidin, Shishman, Belaour, Ivan Aleksandar, separatism.

Христин Лалев
(България, София)

Хронологически граници на съществуване и политически характеристики на Видинското владение на Шишмановци

Видинското владение на Шишман е политическо образувание, което се появява като резултат от развитието на сепаратистични тенденции в северозападните български земи, предизвикали възникване на цяла поредица самостоятелни и полусамостоятелни владения, в периода от края на XII до началото на XIV в. Един от въпросите, които намират място в литературата във връзка с Видинското владение, е този за хронологическите граници на неговото съществуване. Проблемът все още не е намерил своето окончателно решение, най-вече поради оскъдността на изворовата база. В същото време политическото развитие на Видинското владение води до появата на няколко прецедента в политическата практика по българските земи – предаване на властта във второ поколение при сепаратистично владение и създаване на самостоятелна династична линия. Целта на настоящата статия е да даде яснота по въпросите свързани с хронологическите граници на съществуване на конкретното владение и да акцентира върху значението и ролята на появилите се нови явления в политическите процеси в българските земи.

Нека първо да разгледаме в кой момент се появяват Шишман и неговото владение. Както е видно от историческите извори, през 60-те и първата половина на 70-те години на XIII в., Видин и областта му са част от полусамостоятелното владение на Яков Светослав, който към 1275-1276 г. е отстранен от политическата сцена (Божилов, Гюзелев 1999: 514/Bozhilov, Gyuzelev 1999: 514). Първото известие за съществуването на владението на Шишман е от 1292 г. и е дадено от сръбския архиепископ Данило:

В това време се установи в земята българска някой си княз, наричан Шишман, живеещ в града, наричан Бъдини [Видин], държейки и околните области и много земи български (ПИБИ 2: 224/РІВІ 2: 224).¹

Според Данило през 1292 г. Шишман започнал война срещу сърбите (Животи 1866: 117-119, 121-122; ПИБИ 2: 223-225/Zhivoti 1866: 117-119, 121-122; РІВІ 2: 223-225). Още П. Ников предполага, че видинският господар започнал военните действия по внушение на всесилния по това време татарски хан Ногай, който се разпореждал в зоната от Източна Унгария до Южна Русия, и чийто васал Шишман е бил (Ников 1929: 123, 128; Ников 1930: 96-153/Nikov 1929: 123,128; Nikov 1930: 96-153). В. Златарски допуска, че нападението на Шишман над Сърбия е в резултат на сръбското завладяване на териториите около Браничево, подвластни на братята Дърман и Куделин (Златарски 1930: 88/Zlatarski 1930: 88), което било осъществено от сърбите няколко години преди това. Както и да е било, едва ли Шишман би предприел такава акция без предварително да я е съгласувал с татарския предводител. Войната срещу сърбите се развила зле за видинския господар. В един момент сръбските войски на крал Стефан II Милутин (1282-1321) дори успели да превземат Видин. Това обаче предизвикало намесата на Ногай, в резултат на което териториалното статукво от преди началото на войната било възстановено (Димитров 1998: 200/Dimitrov 1998: 200). Дори крал Милутин трябвало да се признае за татарски васал и да изпрати заложници при Ногай, между които и престолонаследника си и бъдещ сръбски крал Стефан Дечански (1321-1331) (Ников 1930: 96-153/Nikov 1930: 96-153). Шишман пък се оженил за неизвестна по име дъщеря на сръбския властел Драгош, а неговият син Михаил (бъдещият български цар Михаил III Шишман) – за дъщерята на сръбския крал, Анна-Неда (Ников 1929: 123, 128; Ников 1930: 96-153; Кръстев 2011: 150/Nikov 1929: 123,128; Nikov 1930: 96-153; Krastev 2011: 150).

Описаните събития от 1292 г. са първите известия в изворите за съществуването на Видинското владение на Шишман. Повечето изследователи обаче са склонни да поставят началото на владението в много по-ранен период с аргумента, че към началото на 90-те години на XIII в., то вече действа като утвърдена политическа структура.

Нека да отбележим какво конкретно знаем за самия Шишман – основателя на владението. Името му свидетелства за неговия кумански произход, но това, което трябва да кажем е, че чрез брака си с една неизвестна по име дъщеря на севастократор Петър и Анна-Теодора (дъщеря на цар Иван Асен II), той се намирал в роднински връзки с Асеновата династия (Божилов 1994: 113/Vozhilov1994: 113). Този брак би следвало да осигури добри позиции на Шишман в търновския царски двор. Както вече бе отбелязано, в един по-късен момент той сключва втори брак с неизвестна по име сръбска благородничка.

При пълната липса на извори, които могат да ни дадат някакъв по-конкретен ориентир, авторите подхождат към въпроса за определяне момента на възникване на Видинското владение чрез анализ на политическата ситуация в българските земи и на Балканите. Един от основните въпроси при решаването на този проблем е да се установи какво се е случило с подвластните на Яков Светослав територии непосредствено след неговата смърт. Намирането на отговор на този въпрос може да ни даде ориентир за определяне момента на възникване на Шишмановото владение.

Една група изследователи считат, че появата на автономното владение на Шишман във Видин трябва да се постави още в края на 70-те години на XIII в. Вземайки под внимание политическата ситуация в българските земи по това време, П. Ников твърди,

¹ Преводът е направен от Хр. Коларов.

че едва ли след смъртта на Яков Светослав, управляващите в Търново са имали достатъчно сили да се намесят в определяне съдбата на териториите влизаци в неговото владение. Поради това той заключава, че появата на Шишман като автономен владетел във Видин е станало скоро след смъртта на Яков (Ников 1922: 34-35/Nikov 1922: 34-35). Дж. Файн до голяма степен се солидализира с мнението на Ников и отбелязва, че след отстраняването на Яков Светослав, към 1275–1276 г., дори и да е имало възстановяване на пряката власт на Търново над Видин, то това не е продължило дълго и много скоро след това, може би още във връзка с въстанието на Ивайло, към 1277 г., Видин отново е възстановил своята автономия (Fine 1987: 183-184). Д. Цухлев датира събитието през 1279 г. и го обвързва с възкачването на трона на цар Иван Асен III (1279–1280) (Цухлев 1932: 125-126/Tsuhlev 1932: 125-126). Ил. Петкова пък заявява, че с оглед на политическата криза, в която се намирили към 1275-1276 г. Унгария, Сърбия и Византия, е по-логично управляващите в Търново да са имали възможност да присъединят териториите от бившето владение на Яков Светослав скоро след смъртта му, било то и под форма на предявяване на законните права, които имала търновската царица Мария, в резултат на факта че осиновила Яков Светослав към 1275 г. Според авторката, вероятно Шишман е бил изпратен от Търново за управител на новоприсъединената територия, като един от най-авторитетните представители на столичната аристокрация към този момент, за което голямо значение има и родството му с фамилията Асеновци. Скоро след това, при настъпилите в България вътрешни смутове, управляваната от Шишман територия се отделила в самостоятелно владение (Петкова 1982–1983: 11-39/Petkova 1982–1983: 11-39).

Друга група изследователи считат, че възникването на владението трябва да се постави през 80-те години на XIII в. (История 1982: 291; Божилов, Гюзелев 1999: 534; Кръстев 2011: 25/Istoria 1982: 291; Bozhilov, Gyuzelev 1999: 534; Krastev 2011: 25). Тази теза обвързва появата на владението с възкачването на трона на новия български цар Георги I Тертер (1280–1292). Според някои автори именно той поверил Видин на Шишман, тъй като и двамата били от кумански произход, което предполага съгласие между тях. Според други Шишман е предприел самостоятелни действия по откъсването на Видин, разчитайки на роднинството си с Асеновци. Основания да се датира обособяването на владението след възкачването на Георги Тертер на трона, дава и обстоятелството, че в Борилевия синодик Шишман е поставен между цар Георги I Тертер и цар Тодор Светослав (1300–1321) (Божилов, Тотоманова, Билярски 2010: 314/Bozhilov, Totomanova, Bilyarski 2010: 314), което чисто хронологически разполага появата на Шишман на политическата сцена след началото на управлението на цар Георги I Тертер.

Податките в наличните извори също показват, че в определен момент след смъртта на Яков Светослав подвластните му територии са били включени в рамките на Българското царство. Доказателства за това, че към 1278–1279 г. Видинска област е част от Българското царство, са приписката към Свърлижкото евангелие, датирана в 1278–1279 г. (Дуйчев 1944: 65/Duychev 1944: 65) и известието в поемата на Мануил Фил, че при похода си в българските земи през 1278 г. византийският пълководец Михаил Глава превзел Видин:

Защото, като получи без риск Търново...,
...И след това превзе отново Преслав,
Ловеч заедно с него, Червен и Видин,
И обширната равнина край Дунава.
(Гюзелев 2015: 308/Gyuzelev 2015: 308)

Някои изследователи, като П. Ников и Дж. Файн, изказват резерви относно използването на двата извора като доказателство за принадлежността на Видин към Българското царство, с доводите че в приписката от Свърлиг не се споменава конкретно гр.

Видин, а пък Мануил Фил пише поетическо съчинение, в което фактите може да не са точно предадени (Ников 1922: 28/Nikov 1922: 28; Fine 1987: 183-184). Комбинацията между двата извора обаче дава основание да заключим, че по това време Видинска област била наразделна част от българската държавна територия и признавала властта на цар Ивайло (1277–1280).

В крайна сметка, това което можем да обобщим, е, че поради липса на извори, конкретният момент на възникване на Видинското владение не може да бъде определен с точност, а може само да бъде разположен в периода 1279–1292 г. Пълното мълчание на изворите обаче ни дава основание да допуснем, че възникването на владението не е еднократен акт, а резултат от бавно утвърждаване на политическата сцена.

Периодът, в който се появява владението на Шишман, се оказва изключително подходящ за формиране на такава политическа структура. Както България, така и Унгария били в състояние на криза и не могли да се противопоставят ефективно на сепаратистичните процеси по своите граници. Шишман се възползвал от това и се обособил като автономен владетел във Видин, като признал върховенството на татарския хан Ногай и така можел да разчита на неговата подкрепа в ранния период от формирането на владението си. Именно поради този факт П. Ников предполага участие на татарите в процеса на формиране на владението във Видин (Ников 1922: 34-37; Ников 1930: 96-153/Nikov 1922: 34-37; Nikov 1930: 96-153). Татарската подкрепа, както беше отбелязано по-горе, е решаваща при спасяване властта на Шишман във войната срещу сърбите през 1292 г. Тази подкрепа ще продължи до 1299 г., когато хан Ногай е убит и политическите реалности в татарските земи се променят. Но дори и след това Видин може да разчита на татарска военна помощ, тъй като през 1302 г. внукът на Ногай и син на Чака – малолетният Кара-Кишек, намира убежище при Шишман след бягството си от татарските земи, заедно с 3000 конници (Vasary 2005: 97-98), които значително подсилват военните ефективи на Видин.

Поради липса на извори не можем да кажем със сигурност кои територии са влизали в така формираната от Шишман автономна политическа структура. Мнозина изследователи правят аналогия между териториалния обхват на Видинското царство на Иван Срацимир от втората половина на XIV в. и владението на Шишман (Ников 1930: 96-153; Коледаров 1989: 85/Nikov 1930: 96-153; Koledarov 1989: 85). Този похват обаче е твърде несигурен, тъй като не е достатъчно подкрепен от изворови данни и може да доведе до заблуждение.

Междувременно, неизвестно кога Шишман получил от търновския цар титлата „деспот“. В историографията има известно противоречие относно деспотската титла на Шишман, тъй като сведението за нея е дадено от Йоан Канкакузин, който при известието, че синът на Шишман – Михаил, заел българския трон през 1323 г., заявява, че бащата на новия български цар е „деспот Срацимир“ (ГИБИ 10: 225/GIBI 10: 225). Очевидно тук става дума за грешка, но повечето изследователи приемат, че Канкакузин е сбъркал името, но не и титлата на видинския господар.

Не е известно кога, но някъде преди 1313 г. Шишман починал и оставил областта в наследство на своя син Михаил. Свидетелство за това е един венециански извор от 1313 г., в който четем името на

„...Господин Михаил, деспот на България, господар на Видин, зет на крал Урош...“ (Гюзелев 2001: 58-59/Gyuzelev 2001: 58-59).

Така в политическата практика по българските земи бил създаден прецедентът владетел на сепаратистично владение да предава властта си по наследство, а не владението да изчезва след смъртта на своя основател, каквато била практиката до този момент. Видинското владение се превърнало в първото владение, при което имаме такова предаване

на властта във второ поколение (Николов 2005: 71-78/Nikolov 2005: 71-78). Така на практика във Видин се формирала регионална династична традиция, която се явявала алтернатива на управляващата в Търново династия, въпреки тесните роднински връзки между двете семейства. В перспектива това означавало, че във Видин окончателно се формирал един паралелен център на власт в българските земи.

При управлението на Михаил Видинското владение още повече укрепило самостоятелността си и се проявявало на международната сцена като независима политическа единица, въпреки че чисто формално трябва да считаме, че видинският господар е признавал върховенството на Търново, откъдето, по примера на своя баща, той получил титлата „деспот“.² Михаил Шишман дори си позволявал да се намесва във вътрешните борби на Унгария и Сърбия (Ников 1922: 106-107; Димитров 1998: 209/Nikov 1922: 106-107; Dimitrov 1998: 209). Големината и политическата самостоятелност на владението създали впечатление за отделно царство, както това е видно от едно анонимно описание на Източна Европа от 1308 г.:

...България сама по себе си е голямо царство. Столицата на това споменато царство е Видин, голям град. Впрочем царете на това царство всички се наричат Шишмановци (Гюзелев 2012: 301/Gyuzelev 2012: 301).

За теоретичната принадлежност на Видинското владение към България, свидетелства и факта, че през 1323 г., след смъртта на българския цар Георги II Тертер (1321–1322), именно господарят на Видин бил избран за нов владетел в Търново. Както вече бе отбелязано, сведението за това е дадено от Йоан Кантакузин, който казва следното:

По същото време мизийските [българските] велможи, след като техния цар Тертер умря без наследник, извикаха и обявиха за свой цар Михаил, владетел на Видин и син на техния деспот Срацимир, който произхождал от мизийски и кумански род, и му предадоха Търново, където бяха техните дворци и цялата останала власт (ГИБИ 10: 225/GIBI 10: 225).

В историографията е господстваща хипотезата, изказана от П. Ников, че след 1323 г., когато Михаил Шишман станал цар на България, Видинското владение било присъединено към териториите на Българското царство и сепаратизмът в района на Видин бил преодолян (Ников 1930: 96-153/Nikov 1930: 96-153). С оглед на наличните извори обаче, това е една теза, която бихме могли да поставим под въпрос. Свидетелствата са, че и след 1323 г. Видинска област продължава да управлява по-малкият брат на Михаил и син на Шишман – Белаур.³

Д. Поливянни е категоричен, че след 1323 г. Видинско запазило „независимо положение“ (Поливянни 1989: 96/Polivyanni 1989: 96). Въпреки че не можем изцяло да се съгласим с мнението на Поливянни за абсолютно независимо положение, все пак трябва-

² Несериозно звучи изказаното от Ал. Бурмов предположение, че Михаил е получил титлата от сръбския крал (Бурмов 1968: 230/Burmov 1968: 230). Тази титла можела да се дава само от императори или царе, т.е. само от българския цар или византийския император.

³ Някои изследователи твърдят, че Белаур също е носел деспотска титла. Тази хипотеза обаче не почива на сериозни доказателства, а на произволни допускания, които противоречат на политическите порядки на епохата. Ал. Бурмов твърди, че Белаур е наследил титлата от баща си. (Бурмов 1968: 220-278/Burmov 1968: 220-278). Тази хипотеза обаче се опровергава от факта, че в разглеждания период деспотската титла не се предава по наследство и фактът, че е била носена от бащата и брата на Белаур, не означава, че трябва автоматично да приемем, че и той е бил удостоен с нея. Още повече, че при споменаването на името на Белаур в наличните извори, то не е придружено от никаква титла. С оглед на това логично е да се приеме, че Белаур не е носил деспотска титла. Поради това Ив. Билярски не включва Белаур към списъка на българските деспоти. (Билярски 1998: 24/Bilyarski 1998: 24).

ва да отчетем факта, че в периода 1323–1331 г. Видинска област запазва известна автономия. Изворите в тази посока са достатъчно категорични, за да могат да бъдат пренебрегнати. На първо място трябва да отбележим съществуващите извори за Белаур. Той е споменат в уводния текст към един от преписите на Законника на цар Стефан Душан, издаден през 1349 и 1354 г. Там се изброяват имената на владетелите и народите, който през 1330 г. нападнали Сърбия: „гръцкия цар“, Михаил и „неговият брат Белаур“, и Александър царя български, и неговият тъст Иванко Бесараб, татарите и ясите (Законик 1898: 3/Zakonik 1898: 3). Прави впечатление, че Белаур е споменат в този надпис наравно с брат си Михаил, което ясно демонстрира автономната му власт към 1330 г. В подкрепа на това твърдение е и известието, че когато тръгнал на поход към Сърбия, българският цар Михаил минал през Видин, явно за да осигури подкрепа от страна на своя брат, който трябвало да участва със своите подчинени военни отряди в похода (Данилови 1989: 41; Иванов 1906: 50; Златарски 1930: 92/Danilovi 1989: 41; Ivanov 1906: 50; Zlatarski 1930: 92). На същата мисъл навежда и сведението на Йоан Кантакузин от времето на битката срещу византийците при Русокастро, според което Белаур вдигнал бунт срещу Иван Александър (ГИБИ 10: 270/GIBI 10: 270).

Посочените извори дават основание да се предположи, че и след 1323 г. Видинска област продължава да се радва на значителна автономия и да се управлява от представител на династията Шишман, което означава продължаващо укрепване на тази регионална традиция. Проблемът произтича от това, че Белаур се появява за пръв път в изворите във връзка със събития от 1330 г. Но впечатлението, което оставят посочите сведения, е че той не е нов човек в областта, а предполагат негово присъствие във Видин поне няколко години преди това. При това положение, ако приемем допускането на някои автори, че в периода 1323-1324 г. във Видин е управлявал, споменатият в надписа от с. Долна Каменица, „Михаил деспот“⁴, то началото на управлението на Белаур в областта трябва да се постави към 1324 г. (Божилев 1994: 134/Bozhilov 1994: 134).

Въпреки факта, че във Видин и Търново в периода до 1330 г. управлявали двама братя, това време е свързано с окончателно укрепване на династичната традиция във Видин, тъй като двамата братя се изявявали като представители на две различни династии. За да внесем яснота в така направената констатация, трябва да дадем някои уточнения.

Шишман имал общо три известни деца от двата си брака – Михаил, Белаур и Кераца Петрица (Божилев 1994: 134-136/Bozhilov 1994: 134-136). Нямаме известия в изворите дали и тримата са родени от първата жена на Шишман, потомката на Асеневиия род, или някое от тях е от втория му брак с дъщерята на сръбския властел Драгош. Това, което е известно е, че първородният син на Шишман – Михаил, е потомък на Асеневици (Божилев 1994: 119/Bozhilov 1994: 119), което е и един от основните аргументи при избора му за български цар през 1323 г. Кераца Петрица също би трябвало да се счита за родена от първия брак на Шишман, тъй като нейният син Иван Александър, се представя за потомък на Асеневици, роднинство, което би могъл да има само по линия на майка си (Божилев 1994: 149-150/Bozhilov 1994: 149-150). Що се отнася до Белаур обаче, то с пълно основание можем да допуснем, че той е най-малкият от децата на Шишман и негова майка е неизвестната по име сръбкиня. Допускане, което е направено от В. Златарски (Златарски 1930: 95/Zlatarski 1930: 95), П. Ников (Ников 1922: 43/Nikov 1922: 43) и Ив. Божилев (Божилев 2008: 71/Bozhilov 2008: 71). На първо място основание за това е неговото име, което според Ив. Божилев има унгарско-сръбски произход (от унг. Бела и ср. Урош) (Божилев 2008: 71/Bozhilov 2008: 71). Друг аргумент за сръбс-

⁴ Вероятен син на цар Михаил III Шишман, за когото ще стане дума и по-долу.

кия произход на майката на Белаур е просръбското му поведение на политическата сцена в периода 1330–1331 г. (Ников 1922: 43; Божилов 2008: 71/Nikov 1922: 43; Vozhilov 2008: 71). Освен това трябва да отбележим, че в наличните извори за Белаур, не се и намерява за каквато и да е негова роднинска връзка с Асеновия род.

Куманският произход на Михаил не бил забравен, но за разлика от баща си Шишман и брат си Белаур, той бил преди всичко потомък на Асеновци. След 1323 г. Михаил си прикачил името Асен и започнал да се изтъква като част от тази славна династия и всъщност прокламирал нейното възстановяване на трона в Търново, след няколко десетилетия управление на династията Тертер, с която между другото Михаил също бил в роднински връзки по майчина линия (Божилов 1994: 119/Vozhilov 1994: 119). При това положение, ако приемем, че Белаур е дете от втория брак на Шишман, то това означава, че той нямал роднинска връзка нито с Асеновци, нито с Тертеровци и можел да се извява само като продължител на семейната традиция във Видин.

Така формиралата се местна династична традиция във Видин успяла да оцелее на политическата сцена в продължение на около 5 десетилетия и имала поне трима представители – Шишман, Михаил и Белаур. Има предположения, че още един представител на фамилията е управлявал във Видин – изобразеният на стенопис в църквата „Св. Богородица Милостива“ в с. Долна Каменица, деспот Михаил. Според запазените надписи той е:

„Михаил деспот в Христа Бога верен, син на Михаил царя.“

За него обаче няма други извори и до откриване на такива, въпросът с евентуалното му управление във Видин остава открит (Бурмов 1968; Мавродинова 1969; Польшанский 1980; Билярски 1998/Burmov 1968; Mavrodinova 1969; Polyvyannyu 1980; Bilyarski 1998). Най-логично е да се предположи, че ако той е управлявал във Видин, то това е станало към 1323–1324 г. (Божилов 1994: 144-148/Vozhilov 1994: 144-148). Както и да е било, със или без него, семейството на Шишман успява да управлява във Видин в продължение на около 50 години, за което време в представите на местното население се формира устойчивия мироглед, че техният господар и владетел се намира във Видин, а не в Търново. Доказателство за съществуването на такива нагласи сред населението е сведението на Йоан Кантакузин, визиращо събития от 1341 г., че появата на един потомък на Шишман на българска територия във Видин ще доведе до гражданска война между българите (ГИБИ 10: 283-284/GIBI 10: 283-284).

Изтъкнатото обстоятелство е мощен фактор за окончателното оформяне на Видин като алтернативен център в българските земи, съперник на столицата Търново, със своя алтернативна династична линия, която в периода на управлението си успява да се утвърди и да създаде традиция. Това впоследствие ще бъде и една от основните политически предпоставки за формирането на Видинското царство на цар Иван Срацимир през 50-те години на XIV в., появило се като средство за преодоляване на местната династична традиция и по-тясно обвързване на Видинска област с управляващата в Търново династия.

С оглед на казаното по-горе е логично да заключим, че окончателното преодоляване на местната автономия във Видин и прякото подчинение на Видинска област на царя в Търново, би трябвало да се разположи чак след потушаването на бунта на Белаур от страна на цар Иван Александър през първата половина на 30-те години на XIV в. До тогава Белаур се ползвал с автономия при управлението на Видин и прилежащите му земи и се явявал продължител на семейната традиция в града.

През 1330 г. българският цар Михаил III Шишман бил убит в битка срещу сърбите и за нов цар, под сръбско влияние, на трона в Търново бил поставен Иван Стефан (1330–1331), син на Михаил от първата му съпруга сръбкинята Анна-Неда. По това вре-

ме Белаур бил един от най-видните, а по всяка вероятност и най-високопоставеният аристократ в Българското царство. През пролетта на 1331 г. обаче търновски боляри свалили от власт Иван Стефан и поставили короната на главата на Иван Александър (Божилов, Гюзелев 1999:568-575/Bozhilov, Gyuzelev 1999: 568-575). При това положение Белаур се вдигнал на бунт срещу новия цар.

Бунтът на Белаур в началото на управлението на Иван Александър е не само израз на непреодолените сепаратистични тенденции в областта, но и проявление на съществуващите политически проблеми в българските земи, предизвикани от дългото откъсване на областта от пряката власт на търновските царе. Неговото потушаване отбелязва и края на политическата автономия на Видин, започнала преди около половин век с обособяване на владението, начело с Шишман.

За съжаление, сведенията в изворите за бунта на Белаур са оскъдни, но все пак те ни дават няколко отправни точки, които позволяват да анализираме протеклите събития. Първото известие за това, че Белаур предприел действия срещу новия български цар Иван Александър, дава Йоан Кантакузин. Докато разказва за битката при Русокастро между българи и византийци, той казва следното:

...при Александър дошла съюзна войска от скити [татари]. Той ги беше повикал срещу чичо си Белаур, който въстанал срещу него и като му отнел част от царството, бил безпощаден и жестоко опустошавал страната (ГИБИ 10: 270/GIBI 10: 270).

Определянето на началото на бунта на Белаур обаче е проблемно. Първият проблем идва от това, че в историографията съществува спор през коя точно година се е провела битката при Русокастро – 1331 или 1332 г., въпреки че аргументите в подкрепа на 1331 г. са много по-убедителни (Loenertz 1964: 222-237; Ангелов 1973: 34-53/Angelov 1973: 34-53).

Вторият проблем идва от известна неяснота и противоречия в изворите. Битката при Русокастро по всяка вероятност се състояла на 18 юли 1331 г. Това би следвало да означава, че бунтът на Белаур вече би трябвало да е започнал, щом Александър е повикал татари на помощ срещу него, които впоследствие използват в битката срещу византийците. Преди няколко десетилетия обаче в научно обращение беше вкаран един нов паметник, който би следвало да осветли въпроса за датирането на събитията, но всъщност предизвика нови спорове. Става дума за ктиторски надпис от църквата „Св. Никола“ в с. Станичене, намиращо се в околностите на днешния град Пирот. В този надпис се казва, че храмът:

... бе завършен в дните на благоверния цар Йоан Асен и при господина Белаур ... в година 6840 (Смядовски 1994: 17-43/Smyadovski 1994: 17-43).

Годината 6840 посочена в надписа съответства на времето от 1 септември 1331 до 31 август 1332 г. Споменатият в надписа Йоан Асен е идентифициран от изследователката С. Габелич като цар Иван Александър, който както е известно се изтъквал като представител на фамилията Асеневци и си прикачил фамилията Асен (Габелич 1987: 22-35/Gabelich 1987: 22-35). Тази идентификация е приета от повечето изследователи. Въпреки че Р. Любинкович, първият изследовател на църквата, и В. Гюзелев считат, че въпросният Йоан Асен е цар Иван Стефан (1330–1331), който след като бил свален от трона в Търново в началото на 1331 г., за известен период от време пребивавал във владенията на Белаур, където бил считан за легитимен владетел (Gyuzelev 2013; Любинкович 1984/Lyubinkovich 1984). Като цяло обаче идентификацията на „Йоан Асен“ от надписа с цар Иван Александър е много по-убедителна. Тя се потвърждава и от направените разкопки в църквата, при които е проучен един гроб, вероятно на местния управител

Константин, който е ктитор на храма и също е споменат в надписа. В този гроб е открита бродирана със злато лента, върху която се чете името на цар Иван Александър „цар на българи и гърци“ (Льубинковић 1984: 78-79; Поповић, Габелић, Цветковић, Поповић 2005: 105-155/ Lyubinkovich 1984: 78-79; Popovich, Gabelich, Tsvetkovich, Popovich 2005: 105-155). Лентата е била част от царско облекло, подарено на Константин, като знак за голямо благоволение към него от страна на владетеля (Чокоев2008/Chokoev 2008).

Най-интересното в надписа от Станиченее, че в него Иван Александър и Белаур са споменати едновременно, сякаш нищо между тях не се е случило, което в комбинация с посочената година 6840 [1 септември 1331-31 август 1332 г.], предизвиква много повече въпроси, отколкото отговори. Налаганият се извод от надписа е, че в посоченото време отношенията между двамата са били добри.

Ив. Божилов се опитва да изглади съществуващото противоречие с обяснението, че явно в началния период от управлението на Иван Александър, между двамата е било сключено временно мирно споразумение, с оглед на предстоящите бойни действия срещу Византия, която от 1330 г. била окупирали част от българските градове в Тракия (Божилов 1994: 491-492; Божилов, Гюзелев 1999: 586; Божилов 2008: 79/Vozhilov 1994: 491-492; Vozhilov, Gyuzelev 1999: 586; Vozhilov2008: 79). Ив. Божилов дори предполага, че в битката при Русокастро са участвали и войски, набрани от земите на Белаур, тъй като по този начин бихме могли да обясним голямото царско благоволение към Константин, който на практика е управлявал част от подвластните на Белаур територии. С оглед на това Божилов допуска, че Белаур се е вдигнал на открит бунт срещу Иван Александър към ранната есен на 1331 г.

Друго тълкувание дава В. Гюзелев, който, както вече отбелязахме, идентифицира в надписа личността на цар Иван Стефан. Той твърди, че Константин е удостоен с честта да получи царско облекло, защото е взел участие в бойните действия срещу Белаур на страната на Иван Александър (Gyuzelev 2013).

Ако приемем логическата постройка, направена от Ив. Божилов, то тогава възниква въпросът, защо Белаур се опълчил открито на търновския цар едва след като последният успял да реши всички важни външнополитически проблеми, както с Византия, така и със Сърбия.⁵ А също и защо е било нужно на Иван Александър да вика татари на помощ срещу Белаур още през лятото на 1331 г., както свидетелства Кантакузин, тъй като откритите военни действия са започнали чак през есента на същата година?

Обяснението на противоречието по поставените въпроси би могло да дойде, ако внимателно проследим хронологията на събитията. Превратът, който поставя цар Иван Александър на трона в Търново, е осъществен в началото на 1331 г. По това време в Сърбия управлява крал Стефан Дечански (1321–1331). Явно Белаур е разчитал на някаква сръбска реакция на станалите събития в България, тъй като сваленият цар Иван Стефан е поставен на българския трон по настояване на сърбите след победата им при Велбъжд през 1330 г., а неговата майка Анна-Неда е сестра на Стефан Дечански. Логично е да се предположи, че Белаур е изчаквал сръбска намеса в делата в България. Това изглежда е причината той да запази мирни отношения с Търново, непосредствено след възцаряването на цар Иван Александър, въпреки че по всяка вероятност е изявил явното си недоволство още от самото начало. За негово съжаление обаче сръбски действия по отношение на събитията в България няма, защото само няколко месеца след преврата в Търново, и в сръбските земи станала промяна във властта. Крал Стефан

⁵ След битката при Русокастро между България и Византия е сключен мир, а преговорите между българи и сърби довеждат до династичен брак през пролетта на 1332 г.

Дечански бил свален и на негово място застанал синът му Стефан Душан (1331–1355), който скоро тръгнал по пътя на разбирателството с Иван Александър, което прераснало в сключването на династичен брак през пролетта на 1332 г. При очертаващия се българо-сръбски съюз, и явното желание на Иван Александър да наложи властта си във Видин, за Белаур нямало друг избор освен открито да се опълчи на търновския цар в отчаян опит за опазване на автономното си положение. Така той предприел реални действия срещу Иван Александър през есента на 1331 г.

За края на бунта на Белаур косвени сведения имаме запазени в приписката към т.нар. Песнивец от 1336/1337 г. (Дуйчев 1944: 69-72/Duychev 1944: 69-72). Авторът на приписката отправя възхвала към цар Иван Александър и изброява неговите най-големи военни победи. Прави впечатление, че първо е посочена победата срещу византийския император при Русокастро, а след това – победите при Бдин, Подунавие и Морава. Имайки предвид това, можем да кажем, че бунтът е бил потушен някъде във времето след края на войната срещу Византия. Ето и самият текст, който не оставя никакво съмнение, че след потушаването на бунта подвластните на Белаур територии вече са били под пряката власт на Търново:

...[Иван Александър] мощно низложи гръцкия цар и, когато този се скиташе, го хвана в ръцете си и завзе укрепени градове: Несебър и цялото Поморие заедно с Романия, така също Бдин и цялото Подунавие, даже и до Морава (Дуйчев 1944: 69-72/Duychev 1944: 69-72).

Въпреки опитите на някои учени (Овчаров 2017: 31; Божилов 2017: 473/Ovcharov 2017: 31; Vozhilov 2017: 473) да изкажат предположението, че Белаур е останал като местен управител, дори и след победата на Иван Александър, сочейки надписа от Станичене като доказателство, по-логичното развитие на събитията е, той да е бил прогонен от областта или убит.

Така в първата половина на 30-те години на XIV в. на автономията на Видин бил сложен окончателен край, което можем да приемем и като хронологична граница на съществуването на Видинското владение, основано от Шишман. Неговото политическо наследство обаче останало да съществува в областта и оказало значително влияние върху развитието ѝ в средата и втората половина на XIV в.

Видинското владение било основано от Шишман в края на 70-те или през 80-те години на XIII в. и политическото му развитие продължило до първата половина на 30-те години на XIV в. Така то се превърнало в едно от най-продължително съществувалите полусамостоятелни владения по българските земи. В хода на това дълго политическо развитие във Видин възникнала местна династична линия, която се явявала алтарнатива на управляващата в Търново царска династия. В традиция се превърнало обстоятелството властта във Видин да се държи от представител на фамилията на Шишман. Така възникналите политически реалности имали значително въздействие и върху бъдещото политическо развитие на Видинска област и в крайна сметка станали основна причина за възникването на Видинското царство на цар Иван Срацимир в средата на XIV в.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1973: Ангелов, Д. Българо-византийските отношения при царуването на Иван Александър. Първи период (1331–1341 г.). – Военно-исторически сборник, № 1, 34–53 (Angelov 1973: Angelov, D. Balgaro-vizantiyskite otnoshenia pri tsaruvaneto na Ivan Aleksandar. Parvi period (1331–1341 g.). – Voенно-istoricheski sbornik, № 1, 34–53).

- Биярски 1998: *Биярски, Ив.* Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII–XIV век). София: УИ Св.Климент Охридски (Bilyarski 1998: *Bilyarski, Iv.* Instituciite na srednovekovna Balgaria. Vtoro balgarsko tsarstvo (XII–XIV vek). Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Божилков 1994: *Божилков, Ив.* Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София: БАН (Bozhilov 1994: *Bozhilov, Iv.* Familiyata na Asenevci (1186–1460). Genealogia i prosopografia. Vtoro fototipno izdanie. Sofia: BAN).
- Божилков 2008: *Божилков, Ив.* Видин през Средновековието. – В: Град Видин. Кратък исторически очерк. София: Анубис, 60–96 (Bozhilov 2008: *Bozhilov, Iv.* Vidin prez Srednovekovieto. – V: Grad Vidin. Kratak istoricheski ocherk. Sofia: Anubis, p. 60–96).
- Божилков 2017: *Божилков, Ив.* История на средновековна България. Т. 2. Християнска България. Фондация „Българско историческо наследство“ (Bozhilov 2017: *Bozhilov, Iv.* Istoria na srednovekovna Balgaria. T.2. Hristiyanska Balgaria. Fondacia „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“).
- Божилков, Гюзелев 1999: *Божилков, Ив., В. Гюзелев.* История на България в три тома. Т. 1. История на Средновековна България (VII–XIV в.). София: Анубис (Bozhilov, Gyuzelev 1999: *Bozhilov, Iv., V. Gyuzelev.* Istoriya na Balgaria v tri toma. T. 1. Istoria na Srednovekovna Balgaria (VII–XIV v.). Sofia: Anubis).
- Божилков, Тотоманова, Биярски 2010: *Божилков, Ив., А.-М. Тотоманова, Ив. Биярски.* Борилов синодик. Издание и превод. София: ПАМ (Bozhilov, Totomanova, Bilyarski 2010: *Bozhilov, Iv., A.-M. Totomanova, Iv. Bilyarski.* Borilov sinodik. Sofia: PAM).
- Бурмов 1968: Бурмов, Ал. История на България през времето на Шишмановци (1323–1396). – В: Александър Бурмов. Избрани произведения. Т. 1. София: БАН, 220–278 (Burmov 1968: *Burmov, A.* Istoriya na Balgaria prez vremeto na Shishmanovci (1323–1396). – V: Aleksandar Burmov. Izbrani proizvedenia. T. 1. Sofia: BAN, p. 220–278).
- Габелић 1987: *Габелић, С.* Прилог познавања живописа цркве Св. Никола код Станичења. – Зограф, 18, 22–35 (Gabelich 1987: *Gabelich, S.* Prilog poznavana zhivopisa crkve Sv. Nikola kod Stanichena. – Zograf, 18, 22–35).
- ГИБИ 10: Гръцки извори за българската история. Т. 10. София: БАН (GIBI 10: Gratski izvori za balgarskata istoria. T. 10. Sofia: BAN).
- Гюзелев 2001: *Гюзелев, В.* Венециански документи за историята на България и българите от XII–XV в. София: ГУА (Gyuzelev 2001: *Gyuzelev, V.* Venecianski dokumenti za istoriyata na Balgaria i balgarite ot XII–XVv. Sofia: GUA).
- Гюзелев 2012: *Гюзелев, В.* България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите (IV–XIV в.). София: Парадигма (Gyuzelev 2012: *Gyuzelev, V.* Balgaria e ogromna oblast i mnogobroen narod. Zemya na blazheni. Srednovekovni geografski sachinenia za balgarskite zemi i balgarite IV–XIV v. Sofia: Paradigma).
- Гюзелев 2015: *Гюзелев, В.* Средновековна поезия от и за българите. София: „Захарий Стоянов“ (Gyuzelev 2015: *Gyuzelev, V.* Srednovekovna poezia ot i za balgarite. Sofia: „Zahariy Stoyanov“).
- Данилови 1989: Данилови настављачи. Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника. – В: Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7. Београд: Просвета (Danilovi 1989: *Danilovi nastavlachi. Danilov uchenik, drugi nastavlachi Danilovog sbornika.* – V: Stara srpska knizhevnost u 24 knjige, kn. 7. Beograd: Prosveta).

- Димитров 1998: *Димитров, Хр.* Българо-унгарски отношения през Средновековието. София: АИ „Марин Дринов“ (Dimitrov 1998: *Dimitrov, Hr.* Balgaro-ungarski otnoshenia prez Srednovekoviето. Sofia: AI „Marin Drinov“).
- Дуйчев 1944: *Дуйчев, Ив.* Из старата българска книжнина. Т. 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София (Duychev 1944: *Duychev, Iv.* Iz starata balgarska knizhnina. T. 2. Knizhovni i istoricheski pametnici ot Vtoroto balgarsko tsarstvo. Sofia).
- Животи 1866: Животи Кралъева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и други. Загреб (Zhivoti 1866: Zhivoti Kraleva i arhiepiskopa srpskih. Napisao arhiepiskop Danilo i drugi. Zagreb).
- Законик 1898: Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354. На ново издао и објаснио Ст. Новаковић. Београд (Zakonik 1898: Zakonik Stefana Dushana, cara srpskog, 1349 i 1354. Na novo izdao i obyasnio St. Novakovich. Beograd).
- Златарски 1930: *Златарски, В.* Българо-сръбските политически отношения в миналото. – Българска историческа библиотека, № 2, 61-102 (Zlatarski 1930: *Zlatarski, V.* Balgaro-srbskite politicheski otnoshenia v minaloto. – Balgarska istoricheska biblioteka, № 2, 61-102).
- Иванов 1906: *Иванов, Й.* Северна Македония. София (Ivanov 1906: *Ivanov, Y.* Severna Makedonia. Sofia).
- История 1982: История на България. Т. 3. София: БАН (Istoria 1982: Istoria na Balgaria. T. 3. Sofia: BAN).
- Коледаров 1989: *Коледаров, П.* Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186–1396). София: БАН (Koledarov 1989: *Koledarov, P.* Politicheska geografija na srednovekovnata balgarska darzhava. Vtora chast (1186–1396). Sofia: BAN).
- Кръстев 2011: *Кръстев, Кр.* Българското царство при династията на Тертеревци (1280–1323). Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“ (Krastev 2011: *Krastev, Kr.* Balgarskoto tsarstvo pri dinastiyata na Terterevci. (1280–1323) Plovdiv: Fondacia „Balgarsko istoricheskno nasledstvo“).
- Љубинковић 1984: *Љубинковић, Р.* Црква Светог Николе у Станичењу. – Зограф, 15, 76-84 (Lyubinkovich 1984: *Lyubinkovich, R.* Tsrkva Svetog Nikole u Stanichenu. – Zograf, 15, 76-84).
- Мавродинова 1969: *Мавродинова, Л.* Църква в Долна Каменица. Стенописи от времето на цар Михаил Шишман. София: Български художник (Mavrodinova 1969: *Mavrodinova, L.* Sarkva v Dolna Kamenica. Stenopisi ot vremeto na car Mihail Shishman. Sofia: Balgarski hudozhnik).
- Ников 1922: *Ников, П.* История на Видинското княжество до 1323 г. – Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“ – Историко-филологически факултет, 18, 34-37 (Nikov 1922: *Nikov, P.* Istoria na Vidinskoto knyazhestvo do 1323 g. – Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“, 18, p. 34-37).
- Ников 1929: *Ников, П.* Българи и татари в средните векове. – Българска историческа библиотека, №3, 97-141 (Nikov 1929: *Nikov, P.* Balgari i tatari v srednite vekove. Balgarska istoricheska biblioteka, № 3, 97-141).
- Ников 1930: *Ников, П.* Съдбата на северозападните български земи през средните векове. – Българска историческа библиотека, № 1, 96-153 (Nikov 1930: *Nikov, P.* Sadbata na severozapadnite balgarski zemi prez srednite vekove. – Balgarska istoricheska biblioteka, №1, 96-153).
- Николов 2005: *Николов, Г.* Етапи на сепаратизма в Българското царство (края на XII – началото на XIV в.). – В: Българските земи през Средновековието (VII–XVIII в.).

- Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев. Варна 12-14 септември 2002 г. Варна, 71-78 (Nikolov 2005: *Nikolov, G. Etapi na separatizma v Balgarskoto tsarstvo (kraja na XII–nachaloto na XIV v.). –V: Balgarskite zemi prez Srednovekoviето (VII–XVIII в.). Mezhdunarodna konferencia v chest na 70- godishninata na prof. Aleksandar Kuzev. Varna 12-14 septemvri 2002 g. Varna, 71-78).*
- Овчаров 2017: *Овчаров, Н. Цар Иван Александър Асен. Миротворецът. София: Фабер (Ovcharov 2017: Ovcharov, N. Car Ivan Aleksandar Asen. Mirotvorecat. Sofia: Faber).*
- Петкова 1982–1983: *Петкова, Ил. Българският Северозапад в политическия живот на Балканите към края на XIII в. – Трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, № 3, 11-39 (Petkova 1982–1983: Petkova, Il. Balgarskiyat Severozapad v politicheskia zhivot na Balkanite kam kraja na XIII v. – Trudove na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, № 3, 11- 39).*
- ПИБИ 2: Подбрани извори за българската история. Т. 2. Българските държави и българите през Средновековието. София: Тангра ТанНакРа (PIBI 2: Podbrani izvori za balgarskata istoria. T. 2. Balgarskite darzhavi i balgarite prez Srednovekoviето. Sofia: TangraTanNakRa).
- Полывянный 1980: *Полывянный, Д. К истории Видинского деспотства в XIVвеке. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев. София, 93-98 (Polivyanni 1980: Polivyanni, D.Kistorii Vidinskogo despotstvav XIV veke. – V: Balgarsko srednovekovie. Balgaro-savetski sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Iv. Duychev. Sofia, p. 93-98).*
- Поливяни 1989: *Поливяни, Д. Средновековният български град през XIII-XIV век. София: Наука и изкуство (Polivyanni 1989: Polivyanni, D.Srednovekovniyat balgarski grad prez XIII–XIV vek. Sofia: Nauka i izkustvo).*
- Поповић, Габелић, Цветковић, Поповић 2005: *Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветковић, Б. Поповић. Црква Светог Николе у Станичењу. Београд: Археолошки институт (Popovich, Gabelich, Svetkovich, Popovich 2005: Popovich, M., S. Gabelich, B. Tsvetkovich, B. Popovich. Tsrkva Svetog Nikole u Stanichenu. Beograd: Arheolozhki institut).*
- Смядовски 1994: *Смядовски, С. Надписите към стенописите от църквата „Св. Никола“ край с. Станичене, Нишко (1331/1332 г.). – Старобългаристика, № 3, 17-43 (Smyadovski 1994: Smyadovski, S. Nadpisite kam stenopisite ot tsarkvata „Sv. Nikola“ kray s. Stanichene, Nishko (1331/1332 g.) – Starobalgaristika, №3, 17-43).*
- Цухлев 1932: *Цухлев, Д. История на града Видин и неговата област. (Видинско, Кулско, Белградчишко, Ломско, Оряховско, Вратчанско, Фердинандско, Берковско и Крайна). София: Печатница „П. Глушковъ“ (Tshlev 1932: Tshlev, D.Istoria na grada Vidin i negovata oblast. Vidinsko, Kulsko, Belogradchishko, Lomsko, Oryahovsko, Vratchansko, Ferdinandsko, Berkovsko i Krayna. Sofia: Pechatnica „P. Glushkova“).*
- Чокоев 2008: *Чокоев, Ив. За предназначението на одеждата с монограми на цар Иван Александър (1331-1371) от разкопките на храма „Св. Никола“ до с. Станичене, Пиротско. – Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на черноморското крайбрежие (=Actamusei Varnaensis, VII – 2). Варна, 314-323 (Chokoev 2008: Chokoev, Iv. Za prednaznachenieto na odezhdata s monogrami na tsar Ivan Aleksandar (1331–1371) ot razkopkite na hrama „Sv. Nikola“ do s. Stanichene, Pirotsko. – Numizmaticхни, sfragisticхни i epigrafски prinosi kam istoriyata na chernomorskoto kraybrezhie. Varna, p. 314-323).*

- Fine 1987: *Fine, J.* The Late Medieval Balkans. A critical survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman conquest. Michigan: *University of Michigan Press*.
- Gyuzelev 2013: *Gyuzelev, V.* Imperatrix bulgarie Anna-Neda (1277–1346). – ЗРВИ 50, 617-627.
- Loenertz 1964: *Loenertz, R.-J.* Ordre et désordre dans les Mémoires de Jean Cantacuzène. – In: *Revue des études byzantines* 22, 222-237.
- Vasary 2005: *Vasary, I* Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185- 1365. Cambridge: Cambridge University Press.